

РЕЦЕНЗИЯ

От доц. д-р Георги Николов Николов – Исторически факултет на Софийски университет „Св. Климент Охридски“

За дисертационния труд за присъждане на образователна и научна степен „ДОКТОР“ на тема: „Средновековна сграфито керамика с монограми и други подглазурни съкращения от българските земи“ на Георги Михайлов Сенгалевич – редовен докторант по Средновековна археология в катедра „Археология“ на Софийски университет „Св. Климент Охридски“, професионално направление 2. 2. История и археология (Археология – средновековна българска археология), с научен ръководител доц. д-р Коста Хаджиев от НАИМ при БАН.

Данни за докторанта и докторантурата.

Георги Михайлов Сенгалевич е роден на 1 ноември 1989 г. в София. През 2008 г. завършва средно образование в Националната гимназия за древни езици и култури „Св. Константин-Кирил Философ“. През 2012 завършва висше образование (бакалавър) в Исторически факултет на Софийския университет „Св. Климент Охридски“. През 2015 г. придобива магистърска степен по средновековна археология в Софийския университет „Св. Климент Охридски“. През 2017 г. преминава в курс по керамична петрология на лабораторията Фич към Британската школа в Атина. През 2017–2018 г. участва в мобилност по програма „Еразъм“ в Националния Каподистриев университет на Атина. По настоящем е археолог в Секцията за Средновековна археология на НАИМ-БАН с Националната програма „Млади учени и постдокторанти“. Участвал е в научните проекти: Градско развитие и урбанизационни процеси в Южните Балкани: от Античността до началото на ХХ в. (Университетски хуманитарен комплекс, СУ „Св. Климент Охридски“) (2013 г.); Градове в Югоизточна Тракия: континуитет и трансформация (Университетски хуманитарен комплекс, СУ „Св. Климент Охридски“) (2016 г.). Владее в различна степен новогръцки, английски, руски и немски език. В изследванията си показва отлични познания по латински, старогръцки и старобългарски език.

Зачислен за редовен докторант в Софийския университет „Св. Климент Охридски“, считано от 05. 02. 2016 г. до 05. 02. 2019 г. съгласно заповед на Ректора № РД 20–248 от 28. 01. 2016 г.

Удължение на срока на докторантурата, считано от 05. 02. 2019 г. до 05. 08. 2019 г., съгласно заповед на Ректора № РД 20–380 от 11. 02. 2019 г.

Отчислен с право на защита, считано от 05. 08. 2019 г. поради изтекъл срок, съгласно заповед на Ректора № РД 20–1690 от 03. 10. 2019 г.

По време на докторантурата Георги Михайлов Сенгалевич е положил задължителните изпити по специалността (оценка: отличен 6.00 и по английски език (оценка: отличен 6.00)

На проведеното предварително обсъждане (9 февруари 2021 г.) на дисертационния труд на Георги Сенгалевич участващите дадоха висока оценка на работата на докторанта. Към работата бяха отправени някои малки критики, които имаха характер на прецизиращи бележки. След обсъждане на дисертационния труд е назначено научно жури със Заповед на Ректора на СУ „Св. Климент Охридски“ № РД 38-118/ 23.02. 2021 г.

В процедурно отношение са спазени всички изисквания на Закона за минималните национални изисквания и Правилника на Софийския университет „Св. Климент Охридски“. Индивидуалният план на докторанта е изпълнен и са положени задължителните докторантски изпити. Не са допуснати нарушения при реализирането на процедурата за обсъждането и защитата на дисертацията на докторанта Георги Сенгалевич.

Данни за дисертацията.

Тема.

Темата на дисертацията „Средновековна сграфито керамика с монограми и други подглазурни съкращения от българските земи“ отразява реално нейната същност и съдържание. Тя е посветен на един неизследван досега археологически проблем отнасящ се до Българското средновековие. Във въведението на дисертацията е направено важно уточнение, че изследването се отнася за периода XIII–XIV в. – време, в което се наблюдава появата и разпространението на подглазурната керамика.

Основни части на дисертацията.

Представеният дисертационен труд се състои от Въведение, три глави заключение, съкращения, използвана литература, образи, карти, диаграми, каталог,

табла, бележки (общо 419 с.). Във Въведението (с. 7–12) е уточнена хронологическата рамка на изследването, проследена е историята на проучванията по темата, определени са целите и задачите на работата, и използваната методология.

Първата глава (с. 13–33) „Сграфито керамиката с монограми и други съкращения като извор за епиграфиката“ е разделена шест параграфа, в които са разгледани съответно надписите с утилитарен характер, надписите с неутилитарен характер, монограмите, съкращения във вид на суспензия, съкращения във вид на контракция и числените знаци. Тази част от работата уточнява терминологичния апарат в цялото изследване.

Във втората глава (с. 34–71) „Сграфито керамиката с монограми и други съкращения в контекста на керамичния репертоар от България и региона на Източното Средиземноморие“ са представени трите основни групи керамика група А. Византийската *Zeuxippos family*; Група В. Византийската *Elaborate incised ware*; Група С. Българската сграфито керамика. Спорно е използването на англоезичната терминология за посочените групи, но от друга страна тези термини са утвърдени в археологическите изследвания на международно ниво. Естествено, с особено значение за българската наука са изложените наблюдения, които се базират на 145 обработени от автора образци от българската група сграфито керамика с монограми от фондовете на РИМ – Велико Търново (105 съда), РИМ – Силистра (19), НАИМ – София (10), РИМ – Русе (7), РИМ – Габрово (2), РИМ – Плевен (1) и ИМ – Асеновград (1)²⁶, както и на 194 вече публикувани материали. Дисертантът е посочил спецификите на тази керамика, начина на производство и разпространение, както и тяхната функционална характеристика и хронология.

Носеща, най-обемна и най-съществена с историческите си изводи е третата глава на дисертацията (с. 72–188) „Типологически анализ на сграфито керамиката с монограми и други съкращения от българските земи“. В нея докторантът е направил опит да типологизира и идентифицира различните групи сграфито керамика с подглазурни надписи.

От група А. Керамика, спадаща към *Zeuxippos family* са идентифицирани: керамика с буква К (малоазийски импорти от XIII в., попаднали по търговски път във Варна и Несебър, с неясно значение на буквата); керамика с монограм ММ (единичен представител на керамиката с монограми); керамика с монограм, съдържащ буквите Δ и Χ (късни деривати от семейството на Зевксип); керамика с монограм, съставен от буквите Θ, Κ, Ο, Τ (не се среща сред други публикувани подглазурни надписи).

От група В. Керамика, спадаща към Elaborate incised ware са идентифицирани: 79 съда с монограми „Продромос“ (разчитане като „Продромос“, „Предтеча“, вместо досегашното четене „Димитър“; различават се 4 варианта); керамика със съкращения „Михаил“ (54 съда в 3 варианта, идентифицира се с името на св. архангел Михаил); керамика с монограми на Палеолозите (27 съда, в 9 варианта); керамика със съкращения, базирани на К или П (27 съда, в 3 варианта, втора половина на XIV в. Свързването с името Палеолог е неприемлива); керамика със съкращения „Йоан“ (2 съда, „Йоан“ представлява другата част от пълното наименование на св. Йоан Предтеча: Ὁ ἄγιος Ἰωάννης ὁ Πρόδρομος. Логично предположение); керамика със съкращения на Божията майка (1 съд, става въпрос за стандартизираното като *poten sagum* название на Божията майка: Μ(ΗΤΗ)Ρ Θ(ΕΟ)Υ); керамика с кръстовиден монограм „Ти побеждаваш“ (1 съд).

От група С. Българска сграфито керамика с монограми и други съкращения са идентифицирани: 29 съда от Търново с монограми на цар Иван Александър (в 2 варианта. Идентификацията е логична и аргументирана); керамика с монограми на цар Иван Шишман (38 съда, от Търново и Дръстър, в 9 варианта); керамика с монограми на двама царе – Иван Александър с Иван Шишман (?) (4 съда. Логична идентификация, но не бива да се изключва и възможността за Йоан Асен); керамика с монограми на царица Теодора I (?) (Спорна идентификация, формулата „по Божия милост“ е по-вероятно да се отнася за духовно лице); керамика с монограми на царица Теодора II (12 съда, приемлива идентификация); керамика с монограм на великия логотет Филип (?) (допустима идентификация); керамика с монограми на патриарх Симеон (3 съда, логична идентификация); керамика с надписи на патриарх Теодосий II (105 съда, 2 варианта, убедителна идентификация); керамика с надпис на патриарх Йоаникий II (?) (съмнителна идентификация); керамика със съкращения на св. патриарх Евтимий (Логично заключение: откриването на само три образеца с това подглазурно съкращение показва отмирането на модата търновските патриарси да маркират сграфито керамика със собствените си монограми); керамика с монограми на червенския митрополит (3 съда, логична и убедителна идентификация); керамика с монограми на Дръстърския митрополит (6 съда, логична и убедителна идентификация); керамика със съкращение на дръстърския митрополит Захария (1 съд, приемлива идентификация); керамика с монограми на хартофилакс (2 съда, интересно предположение за хартофилакс на манастира „Св. 40 мъченици“); керамика с монограми на Никодим (4 съда, убедително разчитане); керамика с монограми и съкращения на Никола (2 съда, логично аргументирана датировка последната четвърт на XIV в.); керамика с монограм на

Атанасий (1 съд, аргументирано четене); керамика с монограм на Владимир (?) (аргументирано разчитане и обяснение); Сграфито керамика с монограми, съставени от буквите К, Л, П, Р, Т (7 съда, интересни разсъждения, но идентификацията остава под въпрос); керамика с монограми, съставени от буквите К, О, Р, Т, Ш (5 съда, хипотеза за евентуална връзка между серията от съдове с монограми, съставени от буквите К, О, Р, Т, Ш и неизвестния управител на Дръстър и областта от началото на XV в.); керамика с монограм „С Бога победа“ (потвърждава старо четене); керамика с числени знаци на св. 40 мъченици (84 съда, 6 варианта, логично и аргументирано обяснение и идентификация); керамика с букви Б (3 съда); керамика с букви Г (10 съда); Сграфито керамика с букви П (11 съда).

Тази последна част от дисертацията има най-значима стойност за българската историческа наука. Направените сигурни и предполагаеми идентификации допринасят за изясняването на ролята и мястото на редица знатни българи – светски и духовни лица от елита на Българското царство през XIII–XIV в.

В заключението (с. 189–195) на работата докторантът е обобщил данните от изследването. Важно е да се подчертае, че той е представил в каталожен вид 535 образци на средновековната сграфито керамика с подглазурни монограми и други съкращения от днешните български земи, 195 от които са непубликувани. Аргументирано са коригирани някои по-ранни четения, други са потвърдени или прецизирани, а трети са самостоятелно четене, предположение или хипотеза за идентификация. В това се състои оригиналността на изследването и приносния му характер, в частност за българската и византийската епиграфика, а в общ смисъл за значението на тези надписи като феномен от ежедневието на българския политически и духовен елит през XIII–XIV в.

Терминологията на изследването е ясно обяснена в текста, но при евентуално монографично издание е добре да се помести речник на използваните термини, което да направи работата по-достъпна и за широк кръг специалисти.

Докторантът е използвал разнообразна научна методика на изследване: археологическо проучване, исторически анализ и синтез, просопографско изследване, епиграфски прочит и палеография, различни специализирани технически прийоми и средства, свързани с производството и разпространението на керамиката и др. От тази гледна точка дисертацията има ярко изразен интердисциплинарен характер и се вписва сред приносните и стойностни археологически публикации на българската школа в средновековната археология.

Като цяло текстът на дисертацията е написан четивно и без граматически неточностите. Препоръчвам, макар рядкото използване на писане в 1 лице, да се избягва.

Научен апарат.

Научният апарат в дисертацията отговаря на всички изисквания за публикациите в областта на българската средновековна археология и спазва установената традиция в българската научна периодика. Използваната Оксфордска система на цитиране улеснява прочита на работата и дава възможност за бърза ориентация на използваните публикации. Докторантът е цитирал съвестно и изчерпателно публикациите на авторите от предходните години и десетилетия. Ясно се вижда, че цитираните публикации са реално използване и авторът се е запознал с тях *de visu*. Приложената библиография (с. 198–226) е с впечатляващ обем от 28 страници (български и чужди публикации).

При евентуална монографична публикация бих препоръчал на автора да раздели библиографията на три части: Извори, научни изследвания и справочни издания и речници. Добре е да се включат в библиографията някои по-нови издания особено на византийски извори от поредицата *Corpus Fontium Historiae Byzantinae*, както и някои по-нови издания на домашни извори.

Приложения.

Първото приложение *Образи* (с. 227–249) включва 54 образа – цветни и черно бели снимки на изследваните съдове и други артефакти, като авторът съвестно е описал всеки един от тях, като коректно е отбелязал публикацията, по която ги използва.

Второто приложение *Карти* (251–259) включва 13 цветни карти, върху които са отбелязани находките на съдовете с подглазурни надписи. Поместените карти дават ясна визуална представа за разпространението на изследваните артефакти.

Трето приложение *Диаграми* (261–264) включва четири диаграми, които отразяват количественото разпространение на изследваната керамика в българските земи.

Четвъртото приложение е *Каталог* (с. 265–379), в който акрибично са описани изследвани няколкостотин керамични съда, като са посочени техните технически параметри (големина, размери и т.н.) и за публикуваните са цитирани съответните по-ранни публикации.

Последното приложение включва 36 *Табла* (с. 381–418) със цветни снимки, които онагледяват детайли от изследваните арте факти, като авторът е вложил много труд и старателно е дорисувал липсващите части за по-голяма яснота.

На с. 419 докторантът колегиално е отбелязал имената на авторите, направили фотоизображенията и графичното заснемане, които той е преизползвал в труда си.

Автореферат.

Представеният автореферат, коректно и адекватно отразява съдържанието на дисертационния труд.

Публикации.

Докторантът е представил шест публикации по темата на дисертацията, от които четири в България и две в чужбина (една под печат). Посочените публикации имат висока научна стойност и са поместени в авторитетни поредици и сборници. Те напълно покриват и надхвърлят изискванията на Правилника на Софийския университет. Някои от тях са вече цитирани от други изследователи.

Научни и научно-приложни приноси.

Могат да отбележат следните по-важни научни приноси в дисертацията на Георги Сенгалевич: Сграфито керамиката с подглазурни монограми и съкращения за първи път се дефинира ясно като единна и самостоятелна епиграфска категория, и се разглежда от гледна точка на епиграфиката и емблематиката, като специфично проявление на късновизантийската монограмна мода; Подглазурните надписи са поставени в по-широкия контекст на надписите върху керамика с техните разнообразни функции, с цел по-доброто осмисляне на проблематиката; Прецизирани са използваните за надписите термини, чрез разделението им на монограми в стриктния смисъл на думата, и на съкращения от други видове; Хронологически се проследява развитието на монограмното писмо в морфологично и функционално отношение, с цел правилното възприемане на подглазурните монограми от сграфито керамиката; Дефинират се ясно три различни керамични групи с монограми и съкращения: Zeuxippus Family (група А), Elaborate Incised Ware (група В) и Българска група (група С), сред които група А е разпозната за първи път; Определя се прототипната роля на Zeuxippus Family, инспирирала появата на другите две по-късни и по-масови групи В и С; За първи път монограмите и останалите съкращения от групата Elaborate Incised Ware се изследват задълбочено от епиграфска гледна точка; За първи път съдовете от българската група са подложени на керамичен анализ, като в научно обращение са въведени и материалите от Червен, Дръстър и други центрове, останали в сянката на средновековната столица Търново; Прецизира се хронологията на производство и разпространение на трите

керамични групи с техните типове. Сред образците от българската група е установено хронологическо развитие в посока редуциране на размерите на съдовете, влошаване на качеството на изработка и украса, и опростяване и огрубяване на надписите; За първи път ясно е очертан цялостно териториалният обхват на разпространение на трите керамични групи с отделните им типове, като се прави опит и за локализиране на производствените центрове. Констатира се, че на територията на България се оформят две зони с различна керамика – Черноморието, където се срещат образците на Zeuxippos Family и на Elaborate Incised Ware, и Централна Северна и Североизточна България, където е концентрирана българската група; В голяма степен е изяснена функционалната характеристика на съдовете от трите керамични групи. При българската група е установена връзката на образци с определени надписи с конкретни комплекси; Прави се опит да се осветлят някои въпроси от исторически характер, като времето на светителстване на търновските патриарси Симеон, Теодосий II, Йоаникий II и Евтимий; Преразглежда се датата на големия пожар в Патриаршията на хълма Царевец в Търново, настъпил по всяка вероятност през 70-те години на XIV в.; Формулирана е хипотеза за евентуалната роля на временна патриаршеска резиденция, каквато Великата лавра играе след големия пожар, засегнал Патриаршията на Царевец; Съставен е каталог, включващ общо 535 издирени от днешните български земи образци на средновековната сграфито керамика с подглазурни монограми и други съкращения. Анотациите за 341 от съдовете са илюстрирани с качествени фотоизображения и графични заснемания; В научно обращение са въведени 195 непубликувани досега съда; Развита е типологическа схема, при която образците са класифицирани в три керамични групи и общо 36 типа, базирани на епиграфски типологически признак; Развит е комплексен методологичен подход на изследване, включващ керамичен анализ на съдовете с техните технологични, формални и декоративни характеристики, епиграфски анализ на надписите с акцент върху палеографските и текстологичните им особености, и интерпретация на образците в контекста на данните от археологическите проучвания и на широк набор от паралели; Аргументирано се доказва, че най-популярният за византийската сграфито керамика монограм върху съдовете от тип В1 трябва да се свърже със св. Йоан Предтеча, а не със св. Димитър Солунски; Аргументирано са определени, разчетени и причислени към вариант 9 на тип В3 една група съдове с неидентифицирани досега монограми на Палеолозите; Отхвърлени са досегашните интерпретации за надписите върху съдовете от тип В4 и се предлага разчитането им като вариация на монограмите на Палеолозите;

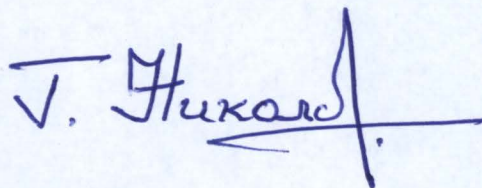
Въвежда се в научно обръщение неизвестният досега тип В6 с надписи, разчетени за първи път; Обособен е нов тип С3 с надписи, които са преосмислени и разчетени като монограми на двама български царе – вероятно Йоан Александър и Йоан Шишман; Въвежда се в научно обръщение неизвестният досега тип С4 с подглазурен надпис на Теодора – вероятно първата съпруга на цар Йоан Александър; Обособен е нов тип С6 с подглазурен надпис, чието четене е преосмислено като монограм на великия логотет Филип; Обособен е нов тип С7 с неразпознати досега надписи, които са разчетени и идентифицирани като монограми на търновския патриарх Симеон; Обособен е нов тип С9 с неразчетен досега надпис, за който се предлага връзка с патриарх Йоаникий II; Обособен е нов тип С11 с неразпознати досега надписи, които са разчетени и идентифицирани като монограми на червенския митрополит; Обособен е нов тип С13 с неразпознат досега надпис, който е разчетен и идентифициран като съкращение на името на дръстърския митрополит Захария; Въвежда се в научно обръщение нов тип С14 с неизвестни досега надписи, които са разчетени и идентифицирани като монограми на хартофилак. Тези съдове са първото свидетелство за наличието на тази длъжност в Търновска България през XIV в.; Въвежда се в научно обръщение нов тип С18 с неизвестен досега монограм, разчетен като името „Владимир“; Отхвърлени са досегашните хипотези за четенето на надписите от тип С19, като за монограмите, съставени от буквите К, Л, П, Р, Т, се предлага разчитане като титлата „протокелийот“; Въвежда се в научно обръщение нов тип С20 с неизвестни досега монограми, съставени от буквите К, О, Р, Т, Ш; Отхвърлени са досегашните хипотези за четенето на надписите от тип С24, като за подглазурните букви GJ се предлага четене като „отец“.

Заклучение.

Като се основавам на горенаписаното, смятам че представеният дисертационен труд е едно отлично постижение на докторанта. Това е труд със сериозни научни приноси, с който Георги Сенгалевич се изявява като перспективен учен в областта на средновековната българска археология. Въз основа на това предлагам на Георги Михайлов Сенгалевич да бъде присъдена образователната и научна степен „ДОКТОР“.

София, 20 май 2021 г.

Рецензент:

Доц. д-р Георги Н. Николов